

Skatloga uzraksta tulkojums no krievu valodas *Pieņemam komisijā un pārdodam apavus, audumus, kažokādas, klavieres.* Rīga, 80. gadi.

Rusifikācija Latvijas vēsturē kā mērķtiecīga Krievijas Impērijas un Padomju Savienības okupācijas varas politika

AR KRIEVU VALODAS *pātagu*

Gints Apals
Vineta Skujiņa

Priekšnoteikums rusifikācijai radīja Latvijas teritorijas iekļaušana Krievijas Impērijā, kas notika 18. gadsimta gaitā. Tomēr Igaunijas, Vidzemes un Kurzemes guberņās ilgstoši pastāvēja atšķirīga iekārta un tiesiskās normas nekā Krievijas centrālajā daļā, to dēvēja par Baltijas autonomiju. Tās galvenās izpausmes bija vietējās aristokrātijas privilēģijas, luteriskās baznīcas noteicošā loma, vācu valodas lietošana izglītībā un pārvaldē. Arī Baltijas agrārā iekārta būtiski atšķīrās no Krievijas, dzimtcilvēku brīvībaišana te notika jau 19. gadsimta sākumā – veselus 40 gadus pirms impērijas centrālajiem apgabaliem. Latgalē, kas ietilpa Vitebskas guberņā, bija cita dinamika. Rusifikācijas tendences tur izpaudās kā impērijas valdības atbilde uz poļu 1863. gada sacelšanos, pēc sava rakstura tā bija represīva un vērsta pret visiem Romas katoļu konfesijas piederīgajiem.

Aleksandra II “maigā” rusifikācija

1856. gadā Krievija cieta smagu sakāvi Krimas karā. Lielbritānijas, Francijas un Osmaņu impērijas uzvara

aptureja Krievijas ekspansiju dienvidu virzienā un uz 15 gadiem to nostādīja otrās šķiras valsts statusā. Sakāves galvenais iemesls bija Krievijas militārā un tehniskā atpalicība, ko tikko tronī kāpušais imperators Aleksandrs II nolēma pārvarēt ar tālejošas liberālu reformu programmas palīdzību. 1861. gadā visā valstī tika atcelta dzimtbūšana, zemnieki ieguva zemes īpašumu par zemu valdības noteiktu cenu. 1864. gadā sākās tiesu sistēmas un lauku pašvaldību reforma. Krievijā tika izveidotas zemstes – vēlētas apriņķa un guberņas pašvaldības iestādes, kur bija pārstāvētas visas sabiedrības kārtas.

Baltijas guberņas šie soļi tiešā veidā neskāra, taču vietējā muižniecība pamatoti bažījās, ka Pēterburga varētu ieviest Krievijas likumus. Muižniecība centās to novērst, ejot uz kompromisiem ar valdību un īstenojot dažas reformas, kas uzlabotu latviešu un igauņu zemnieku stāvokli. 1866. gadā tika pieņemts pagasta pašpārvaldes likums. Zemnieki ieguva pašu vēlētu pašpārvaldi, bet muižniecība zaudēja varu pār pagasta iedzīvotājiem, tika izbeigti

Saistībā ar karu Ukrainā un vispārējo Krievijas imperiālisma nosodījumu Latvijas sabiedrībā aktivizējusies diskusija par rusifikācijas sekām, kuras nav pilnīgi izdzēsuši pat atjaunotās neatkarības 35 gadi. Daudzi cilvēki rusifikāciju saista tikai ar padomju režīma politiku okupētajā Latvijā. Tomēr centieni uzspiest krievu valodu un dzīvesveidu vietējiem iedzīvotājiem ir daudz senāki – rusifikācija ietekmējusi Latviju jau kopš 19. gadsimta vidus. Paradoksāli, cik liela loma mūsdienās ir globalizācijai, ja latviešu valodas, kultūras un identitātes veidošanās 19. gadsimta apstākļos varēja risināties sekmīgi.

miesassodi. 1868. gadā Baltijā tika galīgi atceltas klausas un beidzās pāreja uz naudas nomu. Sākās plaša zemes pārdošana zemnieku īpašumā “par dzimtu”, agrārās attiecības tika nostādītas uz stabiliem privātpašuma tiesību pamatiem un tapa ekonomiski patstāvīgs saimnieku slānis.

1867. gadā Aleksandrs II ieradās Rīgā un savā uzrunā aicināja Baltijas muižniecību iekļauties “krievu ģimenē”, sadarbojoties ar valdību tālāku reformu īstenošanā. Tajā pašā gadā Baltijā sākās pārvaldes iestāžu pakāpeniska pāreja uz krievu valodu, no 1875. gada krievu valoda kļuva par obligātu priekšmetu draudzēs un pilsētu skolās. 1877. gadā tika ieviests Krievijas pilsētu pašpārvaldes likums, kas paplašināja zemāko slāņu iedzīvotāju iespējas piedalīties pašvaldības darbā.

Lai gan Krievijas 1861. gada agrārreformas principi Baltijā nekad netika īstenoti un samērā progresīvās zemstu pašvaldības iestādes netika izveidotas, kopumā Aleksandra II valdīšanas posms un samērā maigā administratīvā rusifikācija nāca par labu latviešu un igauņu interesēm.

Tika pārkrieivots Baltijas sabiedrības izglītotais slānis, kas kopā ar valodu un kultūru uzsūca krievu sociālistu vardarbīgās idejas.

Krievu mēles ciešajā tvērienā

Nākamais posms – laiks no Aleksandra III kāpšanas tronī 1881. gadā līdz 1905. gada revolūcijai – bija daudz nepatīkamāks. Rusifikācija skāra visus Baltijas pārvaldes sistēmas līmeņus un izglītības iestādes, krievu valodas uzspiešana mērķtiecīgi grāva vietējo iedzīvotāju identitāti.

Krievu valoda tika ieviesta visās valsts iestādēs, tiesu sistēmā un policijā. Baltijā iebrāva liels skaits krievu ierēdņu un policistu, kas vietējās valodas neprata un nemācījās. Pāreja uz krievu mācību valodu visās skolās noslēdzās 1892. gadā. Latviski, vāciski vai igauņiski varēja pasniegt tikai ticības mācību. Arī Tērbatas Universitāte ar 1895. gadu kļuva par krievisku augstskolu, 1898. gadā to pat pārdēvēja par Jurjevas universitāti. Līdz ar to tika pārkrieivots Baltijas sabiedrības izglītais slānis, kas kopā ar valodu un kultūru uzsūca krievu sociālistu vardarbīgās idejas.

Gvido Kājona foto. Latvijas Okupācijas muzeja krājums

Kara katedras sēde Rīgas Politehniskajā institūtā (tagad Rīgas Tehniskā universitāte). Plakātā krievu valodā uzraksts 1941–1945 *Slava uzvarētājtautai!* 80. gadu beigās.

Vairums nacionālās kustības vadītāju rusifikāciju uzskatīja par iespēju pārdaļīt politisko un ekonomisko varu par labu latviešiem, mazinot vācbaltiešu ietekmi un latviešu diskrimināciju. Krišjānis Valdemārs domāja, ka latviešiem pienācis laiks no vācu valodas pievērsties krievu valodai un pārkrievošana latviešiem esot daudz mazāk bīstama nekā pārvācošana. Viņš rakstīja, ka “latvietis jau tāpēc nepārstās latvietis būt, ja pa daļai sāks aizmirst latviski runāt”.

Kaspars Biezbārdis uzskatīja slāvu par latviešu tuvākajiem radniekiem, Andreja Pumpura darbi pauda panslāvistu idejas par vācisko Melno bruņinieku kā eksistenciālu apdraudējumu, bet Frīdrihs Veinbergs postulēja, ka latviešu tautas uzdevums ir kļūt par valni, kas kultūras ciņā ar vāciešiem aizstāvēs Krieviju pret apdraudējumu no rietumiem. Vienīgi jaunstrāvnīkiem parādījās zināma neapmierinātība ar rusifikāciju, taču tas nebija viņu galvenais motīvs. Jauno strāvu intereseja galvenokārt sabiedrības modernizācija – demokratizācija, sociālais taisnīgums un sieviešu tiesības.

Karš un jauns rusifikācijas vilnis

20. gadsimta sākumā neapmierinātība ar rusifikāciju izpaudās galvenokārt inteliģencē, latviešu tautskolotāju vidē. Tā izpaudās viņu kongresā 1906. gadā. Tomēr tas bija vienīgais nacionālais motīvs 1905.–1906. gada norisēs, jo Latvijas politiskās vai kultūras autonomijas prasība netika izvirzīta.

Pirmais pasaules karš nesa jaunu rusifikācijas vilni. Visas vācu skolas un organizācijas Baltijā tika slēgtas, publiski vācu valodu nedrīkstēja lietot. Latviešu tā laika politiskie mērķi tika formulēti Kārļa Skalbes sacerētāja uzsaukumā “Pulcējaties zem latviešu karogiem”, ko parakstīja Valsts domes deputāti Jānis Goldmanis un Jānis Zālītis. Galvenais bija tiekties uz labāku nākotni “zem divgalvainā ērgļa spārniem, kopā ar diženo krievu tautu cīnoties pret mūžseno ienaidnieku” – visu veidu vāciešiem. Tāda mentalitāte bija ilgas rusifikācijas sekas, līdz pat 1918. gadam vairākums latviešu politiķu nespēja iedomāties nākotni ārpus Krievijas valsts.

Bez konsekvences

Krasa lūzuma nebija arī neatkarīgajā Latvijā. Pagaidu valdība 1919. gadā par oficiālām valodām uzskatīja latviešu un krievu valodu. Latvija pārman-toja Krievijas likumus, ko nomainīja tikai pakāpeniski. Piemēram, jauns Civillikums tika pieņemts tikai 1938. gadā. Izglītības sistēma ilgstoši darbojās pašplūsmā, skolēnu mācību valodas izvēle bija pilnīgi brīva. Tādos apstākļos krievu kultūra un izglītības iestādes joprojām bija populāras arī starp latviešiem, bet 1923. gadā Rīgā parādījās Puškina iela!

Pārmaiņas 1934. gadā nesa izglītības ministra Ata Ķeniņa rosinātais likums. Turpmāk, ja viens no vecākiem bija latvietis, tad bērnam obligāti jā-mācās latviešu skolā. Šo politiku turpināja autoritārais režīms, kas radīja Latvijas pirmo valodas likumu. Taču pat vēsturniekiem grūti teikt, kuru brīdi neatkarīgās Latvijas pastāvēšanas laikā varētu uzskatīt par jauno normu un rusifikācijas pretstatu. Līdz pat padomju okupācijai 1940. gadā latviešu valodas un kultūras attīstība ritēja bez krasas norobežošanās no nesenās pagātnes. Abrenē un Daugavpilī valsts galva Kārlis Ulmanis tautu bez kautrēšanās uzrunāja krieviski. Rusifikācijas paliekas tolaik netraucēja latviskas Latvijas būvēšanu.

Galvenais mērķis – Latvija

Latvijas okupāciju 1940. gadā veica Padomju Savienība – Krievijas Impērijas turpinājums ar jaunu ideoloģiju, bet vecām ģeopolitiskām interesēm un sabiedrības pakļaušanas metodēm. »

» Boļševiku vadonis Vladimirs Ļeņins sākotnēji pauda uzskatu, ka dažādajām Krievijas tautām, lai tās apvienotos vienotā darbaļaužu masā, jādod iespējas attīstīt savu nacionālo kultūru un valodu. Taču Josifa Staļina varas gados padomju valsts politika nacionālās kultūras un valodas jautājumā mainījās. 30. gadu nogalē pēc intensīva terora viņa PSRS valdošās elites sastāvs kļuva izteikti krievisks, ievērojamākie latviešu komunisti un citu minoritāšu pārstāvji tika fiziski iznīcināti, mazākumtautību skolas un kultūras iestādes slēgtas, bet to valodu lietojums ierobežots.

Krievu valodas dominēšana padomju sabiedrībā sevišķi kļāji sāka izpausties pēc uzvaras Otrajā pasaules karā, sākot ar 1945. gadu. Veidojās neoficiāla Padomju Savienības tautu hierarhija, kur pašā virsotnē atradās krievi, sekoja ukraiņi un baltkrievi, tad Baltijas un Kaukāza tautas. Zemāk atradās Centrālāzijas tautas un visas etniskās grupas, kam nebija dots nacionāls valstiskums PSRS republikas veidolā.

Padomju Savienības Komunistiskās partijas PSKP oficiālā nostādne valodas politikā bija “saskaņot nacionālo valodu attīstības likumus ar sociālistisko tautu attīstību”, izceļot krievu valodas īpašo lomu. Politiskās vadlīnijas iespaidoja zinātni. Arī vairāku Latvijas pētnieku darbos atbalsojās padomju valodnieka Viktora Vinogradova idejas. Viņš iestājās par krievu valodas prioritāti, uzskatot, ka tā, “kļūstot tajās par savstarpējās tuvināšanās centru, rada apstākļus, kas nākotnē saīsinās ceļu uz vienu valodu visai cilvēcei”. Šāda pieeja visā pilnībā tika attiecināta uz okupēto Latviju, rūpes par koptu latviešu valodu tika uzskatītas par buržuāziskā nacionālisma izpausmi.

Latvija bija sovjetizācijas un rusifikācijas politikas galvenais mērķis Baltijas reģionā. Pēc Otrā pasaules kara strauji mainījās Latvijas iedzīvotāju sastāvs. Totalitārā terora un karadarbības dēļ valsts zaudēja ap 500 000 pilsoņu, to vietā nāca 800 000 imigrantu no PSRS, kas runāja galvenokārt krieviski. Migrācija noteica desmit lielāko Latvijas pilsētu valodas vidi, tajās sāka dominēt krievu valoda. Tā izveidojās asimetriskā divvalodība: latvieši mācēja latviešu un krievu valodu, bet krievi un citu tautību asimilētie ieceļotāji – tikai

krievu valodu. Rusifikācijas dēļ daudzas Latvijas mazākumtautības 1989. gada tautskaitē kā savu dzimto valodu jau norādīja krievu valodu. Sevišķi tas skāra ukraiņus, baltkrievus, poļus un ebrejus.

Tikai krievu valodā notika komunistu partijas kongresi un citas oficiālās sanāksmes. Darbavietās ar jauktu etnisko sastāvu saziņa notika krieviski. Militārajā sfērā valdīja tikai krievu valoda. Daudzi latvieši padziļināti apguva krievu valodu, pildot obligāto karadienestu bruņotajos spēkos. Iestāžu nosaukumos tika veidoti latviešu valodai neraksturīgi saīsinājumi, kas kropļoja latviešu valodas skanējumu, piemēram: “Stankonomaļ” – Rīgas metalizstrādājumu rūpnīcas nosaukums; “Rajagropromstroj” – Krāslavas rajona agrorūpnieciskās apvienības organizācija; “Lattorgmontažreklama” – ražošanas kombināts. Rusificētā valodas vide un lietvedība mainīja cilvēku domāšanu, izveidojot paradumu saziņas situācijās pielāgoties un pāriet uz krievu valodu. Iebraucējiem par pašsaprotamu ieradumu kļuva tas, ka latviešu valoda jāapgūst tikai formāli vai pat nemaz, jo tā nekad nebūs jālieto.

Izglītība kā sevišķi svarīgs rusifikācijas rīks

Sabiedrības sovjetizācijā sevišķi svarīga loma bija izglītības sistēmai. Jau ar pirmo padomju okupācijas gadu viduskolās latviešu valodā paredzēja vienādot latviešu un krievu valodas stundu

skaitu. 1970. gadā krievu valodu latviešu skolās sāka mācīt jau no pirmās klases. Sākot ar sesto klasi, krievu valodas un literatūras stundu skaits (apmēram 55%) bija lielāks par latviešu valodas un literatūras stundu skaitu (aptuveni 30%) un svešvalodu stundu skaitu (ap 15%).

PSKP pilnībā kontrolēja valsts varu un noteica tās politiku. Partijas dokumentos sākotnēji netika pausts, ka krievu valodai faktiski jākļūst par dominējošo valodu un pat pamatnācijas valodas aizstājēju. Taču pēc jaunas PSKP programmas pieņemšanas 1961. gadā, aizbaidinoties ar nolūku veicināt dažādu tautu draudzību, skolās ieviesa divplūsmu sistēmu, kur mācības notika paralēli latviešu un krievu klasēs. 1963. gadā Latvijā bija jau 240 divplūsmu skolas. Tomēr tās neattaisnoja cerības un radīja apstākļus etniskām sadursmēm starp skolēniem, kādēļ jaukto skolu veidošanas prakse pakāpeniski tika atmesta.

Izglītības sistēmas rusifikācija pastiprinājās 70. gadu otrajā pusē. 1979. gadā Taškentā notika PSRS mēroga zinātniskā konference “Krievu valoda – PSRS tautu draudzības un sadarbības valoda”. Tās rekomendācijas iesniedzās ikvienā izglītības posmā un mācību aspektā, ieskaitot ārpuskolas, skolas un ģimenes mijiedarbību un sadarbību krievu valodas prasmes attīstīšanā. Rekomendācijas izvirzīja ārkārtīgi ambiciozus mērķus, nemaz nerēķinoties ar izglītības iestāžu reālajām

iespējām un daudzu PSRS tautu atturību padziļināti apgūt krievu valodu un literatūru.

Politikas dokumentos PSRS republiku pamatnāciju valodas gan netika subordinētas krievu valodai. Tomēr fakts, ka krievu valodas apguve bija obligāta visās skolās, pacēla to augstākā statusā. Lai gan PSRS Tautas izglītības likumā bija noteikts, ka pastāv brīva mācību valodas izvēle, mazākumtautību skolas pakāpeniski tika likvidētas. Vairākas desmitgades okupētajā Latvijā iespējas mācīties dzimtajā valodā faktiski bija tikai latviešiem un krievi, bet ne citu tautību pārstāvjiem. Pirmo mazākumtautību skolu – Šimona Dubnova Rīgas Ebreju vidusskolu – atjaunoja tikai 1989. gadā.

Rusifikāciju sekmēja arī brīvu vietu trūkums latviešu bērnudārzos, latviešu ģimenes nereti bija spiestas sūtīt savas atvases krievu bērnudārzos. Tajos problēmas radīja ne tikai valoda, bet arī sadzīves paradumu atšķirības. Vēl 1990. gadā Latvijā no 1100 pirmskolas izglītības iestādēm 501 darbojās latviešu valodā, 399 – krievu valodā, bet 200 strādāja jauktā valodu režīmā.

Krievu valoda – asimilēšanai un pakļaušanai

PSKP politika kopsaistē ar “padomju cilvēka” izveides procesu režīma sociālajā inženierijā bija mērķtiecīgāka un rafinētāka par rusifikāciju cariskajā Krievijā, kur krievu valoda citu tautību pārstāvjiem tika uzspiesta administratīvā kārtā. Labi pārdomātajā padomju bilingvisma sistēmā krievu valoda kalpoja komunistiskajai ideoloģijai, kura pakļāva cilvēkus, ietekmējot domāšanu un mainot lingvistisko uzvedību. Krievu valoda kļuva no svešvalodas par otu dzimto valodu un pakāpeniski pat par vienīgo dzimto valodu, tādējādi sekmējot pilnīgu asimilāciju un saplūšanu vienotā “padomju tautā”.

Padomju režīma ricībā spīgti izpaudās komunistu ideoloģijas pretruna starp vārdiem un darbiem nacionālajā politikā, tostarp valodas politikā. PSRS republikās un okupētajās Baltijas valstīs mērķtiecīgi tika turpināta 19. gadsimta vidū uzsāktā agresīvā rusifikācija. Ar izglītības, zinātnes un kultūras palīdzību tika īstenots PSKP kurss uz krievu valodas pastiprinātu ieviešanu ikvienā padomju sabiedrības dzīves jomā. 70.–80. gados, kad

ilūzijas par iespējām uzcelt globālu komunistisku sabiedrību bija zudušas pat PSRS valdošajās aprindās, intensīva rusifikācijas politika kļuva par pretlīdzekli centrbdēzes tendencēm padomju sabiedrībā. Taču arī tā nevarēja novērst PSRS sabrukumu. Gluži otrādi – dažādu etnisko grupu neapmierinātība ar rusifikācijas izpausmēm sekmēja nacionālās atbrīvošanās kustību attīstību dažādās PSRS daļās.

Cīņa par neatkarību un latviešu valodu

Neapmierinātība ar rusifikācijas politiku un latviešu valodas diskrimināciju pieņēma plašiem Latvijas sabiedrības slāņiem. Pret to protestēja pat cilvēki, kas bija vistiesākajā veidā atbalstījuši valsts okupāciju un sekmējuši tās sovjetizāciju. Jau 1971. gadā uz ārzemēm tika nelegāli nosūtīta Eduarda Berkla rakstītā 17 latviešu komunistu vēstule, kur galvenais kritikas motīvs bija tieši rusifikācija. Taču iestāšanās par latviešu valodas un identitātes aizsardzību vēl nenozīmēja cīņu par Latvijas neatkarības atjaunošanu.

Par vienu no galvenajiem motivējošiem faktoriem pretošanās kustībai Latvijā kļuva rusifikācijas radītie draudi latviešu valodas pastāvēšanai. 1983. gadā padomju tiesas zālē Gunārs Āstra to izteica emocionālos vārdos: “Man sāp, un es jutos pazemots, kad man jākonstatē, ka manai dzimtajai valodai jāieraujas rezervātos – Brīvības muzejā, uz dažu teātru skatuvenēm, masu informācijas darbībā. Un arī tur to lēni un pārliecinoši atspiež dižā krievu mēle. Man sāp, un es jutos pazemots, kad man jākonstatē, ka lielum lielais vairākums Latvijā dzimušo un augušo krievu nemācās un negrib prast latviešu valodu.”

80. gadu nogalē, kad sāka attīstīties plaša nacionālās atbrīvošanas kustība, valodas jautājums tika sekmīgi risināts padomju režīma ietvaros. 1988. gada jūnijā valodniece Ruta Veidmane Radošo savienību valdes plēnumā ierosināja piešķirt valsts valodas statusu latviešu valodai. Valodniece Aina Blinkena aicināja par šo jautājumu sūtīt vēstules Latvijas Augstākās Padomes prezidijai Juridiskajai daļai. Rezultātā tika saņemtas 9385 vēstules ar 354 280 parakstiem, un 1989. gada 5. maijā tika pieņemts Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas

“Man sāp, un es jutos pazemots, kad man jākonstatē, ka lielum lielais vairākums Latvijā dzimušo un augušo krievu nemācās un negrib prast latviešu valodu.”

Latvijas Okupācijas muzeja krājums

Iedzīvotāju vēstules par latviešu valodas statusu. Rīga: Valsts valodas centrs, 1994. gads.

Valodu likums, kas latviešu valodai deva valsts valodas statusu un paredzēja tās pilnvērtīgas lietošanas nodrošinājumu dažādās dzīves jomās. Svarīgi, ka tas notika apstākļos, kur Latvijas Tautas fronte vēl nebija pat izvirzījusi mērķi atjaunot Latvijas neatkarību. **MV**

Kultūras ministrija

Raksta tapšanu finansiāli atbalsta Kultūras ministrija. Par saturu ir atbildīga Latvijas Okupācijas muzeja biedrība.

Reklāmas plakātā filmas nosaukums divās valodās ar redzamāku nosaukumu krievu valodā. 80. gadu beigās.